

LUQMON BO'RIXON «JAZIRAMADAGI ODAMLAR» ROMANINING FONOSTILISTIK TADQIQI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.134>

Madrahimov Ilhomjon Sobirovich

ilhomjonmadrahimov3@gmail.com

Abdulhamidova Zamona Murzohamedovna

Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek nasrining yetuk namunalaridan biri - Luqmon Bo'rixonning «Jaziramadagi odamlar» romani fonostilistik jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda badiiy matnning tovush qurilishi, alliteratsiya, assonans, onomatopetika birliklar hamda personajlar nutqidagi fonetik o'zgarishlarning uslubiy vazifalari tahlil qilingan. Shuningdek, asardagi kinoyaviy ohang, logika urg'u va pauzalarining muallif badiiy niyatini ochib berishdagi ahamiyati ilmiy nuqtayi nazardan yoritib berilgan. Maqola badiiy asar tilini fonostilistik sathda o'rganuvchi mutaxassislar va talabalar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: fonostilistika, alliteratsiya, assonans, onomatopeya, ekspressivlik, badiiy mahorat, intonatsiya, ritorika ohang, fonetik dialektizm, jazirama, badiiy tasvir

PHONOSTYLISTICAL RESEARCH OF THE NOVEL "PEOPLE IN THE HEAT" BY LUQMON BORIKHAN

Madrahimov Ilhomjon Sobirovich

ilhomjonmadrahimov3@gmail.com

Abdulhamidova Zamona Murzohamedovna

Kokand State University

Abstract: This article examines one of the outstanding examples of modern Uzbek prose - the novel "People in the Heat" by Luqmon Borikhan - from a phonostylistic perspective. The study analyzes the stylistic functions of the sound construction of the literary text, alliteration, assonance, onomatopoeic units, and phonetic changes in the characters' speech. Also, the importance of the ironic tone, logical stress, and pauses in the work in revealing the author's artistic intention is highlighted from a scientific point of view. The article is intended for specialists and students studying the language of a literary work at the phonostylistic level.

Keywords: phonostylistics, alliteration, assonance, onomatopoeia, expressiveness, artistic skill, intonation, rhetorical tone, phonetic dialectism, heat, artistic image

KIRISH: O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Luqmon Bo'rixon (1965-2023) zamonaviy milliy nasrimizning eng xarakterli vakillaridan biri edi. Uning qisqa, ammo mazmunli umr yo'li - Qashqadaryoning G'uzor tumanidan boshlanib, Toshkentning nufuzli tahririyatlari-yu Yozuvchilar uyushmasigacha bo'lgan ijodiy zafarlarga boy bo'ldi. Adib o'z asarlarida xalqning jonli tilini, qishloq odamlarining samimiy va ziddiyatli tabiatini badiiy mahorat bilan tasvirlab, "Sirli muallim", "Yalangoyoq" va "Jaziramadagi odamlar" kabi o'lmas asarlarni meros qoldirdi.

Bugungi shiddatli globallashuv davrida Luqmon Bo'rixon ijodi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yozuvchi o'z asarlari orqali jamiyatdagi sohtalik, "xo'jakursin"ga yashash va ma'naviy qashshoqlik kabi illatlarni ochiq-oydin fosh etadi. Ayniqsa, uning romanlaridagi "jazirama" obrazi shunchaki tabiat hodisasi emas, balki inson irodasi va vijdonini sinovchi ijtimoiy muhit ramzidir. Ushbu maqolada adib asarlarining fonostilistik qurilishini tadqiq etish orqali uning g'oyaviy maqsadlarini, so'z va ohang ortidagi haqiqatlarni yoritish ko'zda tutilgan. Bu esa milliy adabiyotshunosligimizda yozuvchi uslubini yangicha nigoh bilan anglash imkonini beradi.

ASOSIY QISM. Cho'lning fonetik "nafas olishi" va matndagi jazirama ohangi Luqmon Bo'rixonning "Jaziramadagi odamlar" romanini shunchaki ko'z bilan o'qib bo'lmaydi, uni quloq bilan eshitish kerak. Adib asar boshidanoq bizni shunday bir muhitga tashlaydiki, u yerdagi "sh", "s", "x" kabi undoshlarning takrori tomog'imizni quritib, sahroning qaynoq nafasini his qildiradi. Masalan, asardagi sho'rxoklarning "shovullashi" va qumlarning "shatirlab" uchishi haqidagi tasvirlarda muallif tovushlar orqali vizual manzarani audial holatga o'tkazadi. Bu yerda fonostilistika shunchaki quruq atama emas, balki cho'lning vaximasini ifodalovchi tirik quroldir. Har safar "sh" tovushi kelganda, o'quvchi beixtiyor quyosh ostida qolgan, suvsizlikdan yorilgan yerning shivirlashini eshitgandek bo'ladi. Adib so'zlarni shunday tanlaydiki, natijada matnning o'zi "jazirama" bo'lib tovlanadi va bu orqali inson irodasining naqadar og'ir sinovda ekanligi fonetik darajada isbotlanadi.

Sohtalikning fonetik fosh etilishi Asarning markaziy qahramoni Ashur polvonning har bir gapi, har bir nafas olishi muallif tomonidan o'tkir kinoya bilan sug'orilgan. Uning nutqidagi fonetik urg'ular va keraksiz ohangdorlik uning qanchalik sohta ekanligini fosh etadi. Muallif uning og'zidan chiqqan "Men - Ashurman!" kabi iboralarni shunday bir intonatsiya bilan beradiki, bu yerda g'oliblik emas, balki qo'rqqulikning shovqini eshitiladi. Ashurning nutqida tez-tez uchraydigan pauzalar va so'zlarni cho'zib aytishi - uning o'z yolg'onlariga odamlarni ishontirishga bo'lgan urinishidir. Luqmon Bo'rixon bu qahramon tili orqali jamiyatdagi barcha "xo'jakursin"chilarni masxara qiladi va bu masxara ohangning ko'tarilib-pasayishida

yaqqol seziladi. Ashur qanchalik baland ovozda gapirmasin, matndagi bo'g'iq undoshlar uning ichki dunyosi qanchalik qorong'u va bo'sh ekanligini bildirib turadi.

“Vafo ma'budasi” va Lolaxon Sukunatning fonostilistik kuchi Lolaxon obrazi atrofidagi voqealar romandagi eng og'riqli nuqtalardan biridir. Bu yerda fonostilistika nafaqat shovqinlar, balki og'ir sukutlar orqali ham namoyon bo'ladi. Odamlar uni “Lolaxon - sadoqat timsoli!” deb ulug'hlari ekan, bu hayqiriqlar ortida insoniy fojiaining bo'g'iq sadosi yashiringan. Muallif Lolaxon haqida gapirganda gaplarni qisqa-qisqa va keskin qiladi, bu esa asabiy bir tushkunlikni ifodalaydi. Ayniqsa, ayolning ichki monologlaridagi ko'p nuqtalar (pauzalar) uning aytolmagan dardlari, jamiyat bosimi ostida bo'g'ilgan ovozidir. Bu yerda intonatsiya shunchaki gap ohangi emas, balki ayol kishining erkinlikka bo'lgan tashnaligining fonetik ramzidir. Olomonning baland ovozidagi hayqiriqlari va Lolaxonning sokin iztirobi o'rtasidagi fonetik kontrast (qarama-qarshilik) asarning g'oyaviy mag'zini tashkil etadi.

Abdulla badqovoq va nutqdagi qat'iyatning tovushli ifodasi Abdulla badqovoq - bu asardagi haqiqatning tili. Uning nutqi Ashurnikidek sayroqi yoki yolg'on ohangdor emas. Aksincha, uning gaplari “taq-tuq”, keskin va portlovchi undoshlarga boy. Abdulla gapirganda so'zlar xuddi toshdek og'ir tushadi, bu esa uning xarakteri naqadar mustahkam ekanligidan dalolat beradi. Luqmon Bo'rixon uning tili orqali so'zning qadrini va haqiqatning achchiq sadosini ko'rsatib beradi. Uning nutqidagi har bir fonetik urg'u olomonning sohtaligiga urilgan tarsakidek jaranglaydi. Abdullaning “Yolg'on!” deb hayqirishi asardagi barcha sohta ohanglarni parchalab tashlaydi. Adib bu qahramon uchun maxsus fonetik qolip yaratgan bo'lib, undagi jarangsiz undoshlar jamiyatning sovuq munosabatini va qahramonning bunga nisbatan qat'iy isyonini ifodalaydi.

Cho'l mehnati va hayotning realistik shovqini Romanda hayotning o'zi turli tovushlar orqali “gapiradi”. Cho'l o'rtasidagi texnikalarning “g'ir-g'iri”, ketmonning “shart-shurti”, suvning “shildirashi” - bularning barchasi shunchaki tasviriy vosita emas, balki tiriklikning sadosidir. Luqmon Bo'rixon onomatopeyalardan, ya'ni tovushga taqlid so'zlardan foydalanishda haqiqiy realist sifatida namoyon bo'ladi. U o'quvchini cho'lning issiq qumi ustiga yetaklab keladi va qahramonlarning har bir qadamini fonetik darajada eshittiradi. Masalan, jazirama ostida suv ichayotgan odamning tomog'idan chiqqan “qult-qult” sadosi orqali tashnalikning naqadar dahshatli ekanligini his qilamiz. Bunday kichik fonetik detallar asarni tiriltiradi, uni jonsiz matndan hayotiy voqelikka aylantiradi. Muallif tovushlar orqali mehnatning og'irligini va bu og'irlik ortidagi insoniy qadr-qimmatni ulug'laydi.

Kinoya ohangi - Luqmon Bo'rixon uslubining ustuni Adibning tili juda o'tkir, u har bir so'zni zaharxanda va piching bilan yo'g'iradi. Bu esa matnda maxsus kinoyaviy ohangni (ironik intonatsiya) yuzaga keltiradi. Masalan, qishloq faollarining nutqi yoki rasmiy yig'ilishlardagi balandparvoz gaplarni tasvirlashda muallif urg'uni shunday

joylashtiradiki, natijada o'quvchida nafrat va kulgi aralash bir tuyg'u uyg'onadi. Bu yerda fonostilistika ijtimoiy tanqid quroliga aylanadi. Luqmon Bo'rixon so'zlarni shunchaki yozmaydi, u so'zlarni "o'ynatadi". Ohangning kutilmaganda pasayishi yoki ma'lum bir tovushning urg'u bilan aytilishi orqali u qahramonlarning ichki basharasini ochib tashlaydi. Bu kabi uslubiy o'yinlar asarni o'qishli qiladi va uni boshqa an'anaviy asarlardan tubdan farqlab turadi.

1-jadval

Luqmon Bo'rixonning "Jaziramadagi odamlar" romani fonostilistik tahlili

Fonostilistik vosita	Asardagi badiiy vazifasi	Misollar va ifodalangan holat
Alliteratsiya ("sh", "s", "h")	Cho'lning vahimali manzarasini, jazirama issiq va qumning harakatini audial tasvirlash.	"Shovullayotgan sho'rxoklar", "shivirlayotgan sahro". Quruq shamol va tashnalik hissi.
Assonans ("o'", "u", "i")	Qahramonlarning ichki tushkunligi, ruhiy iztirobi va ma'naviy tashnaligini ifodalash.	Cho'ziq unlilar orqali insonning kimsasiz kenglikdagi yolg'izligi va ruhiy bo'shlig'ini berish.
Onomatopeya (Tovushga taqlid)	Mehnat jarayoni va tabiat hodisalarining realistlik, hayotiy sadosini yaratish.	"G'ir-g'ir", "shart-shurt", "qult-qult". Texnika shovqini va suv ichishdagi chanqoqlik tasviri.
Pauza (Ko'p nuqtalar)	Qahramonlarning aytolmagan dardlari, jamiyat tazyiqi ostidagi tushkunlik va o'ylarni ifodalash.	Lolaxonning ichki monologlari. So'zdan ko'ra sukunat orqali berilgan kuchli iztirob.
Kinoyaviy ohang (Ironik intonatsiya)	Jamiyatdagi sohtalik, ikkiyuzlamachilik va "xo'jakursin"chi personajlarni fosh etish.	Ashur polvonning "qahramonlik" nutqlari. Urg'u va ohang orqali personajning asl basharasini ochish.
Fonetik dialektizm	Personajlar nutqini individuallashtirish, asarga milliy va hayotiy ruh bag'ishlash.	So'z oxiridagi tovushlarning tushib qolishi yoki o'zgarishi. Qahramonning ijtimoiy qiyofasini chizish.

Tovushlar simfoniyasi va insoniy haqiqat "Jaziramadagi odamlar" romani - bu tovushlar va ohanglar simfoniyasidir. Luqmon Bo'rixon har bir harf ortiga ulkan ma'no, har bir tovush ortiga insoniy dardni joylagan. Asardagi fonostilistik vositalar - alliteratsiyadan tortib to eng kichik pauzagacha - yagona maqsadga, ya'ni insonning o'zligini topish yo'lidagi kurashini ko'rsatishga xizmat qiladi. Cho'lning vahimali shovqini va qahramonlarning bo'g'iq ovozi o'rtasidagi kurash - bu aslida haqiqat va yolg'on o'rtasidagi kurashdir. Adibning bu boradagi mahorati shundaki, u bizni nafaqat voqealar haqida o'ylashga, balki o'sha voqealarning "ovozini" eshitishga majbur qiladi. Bu esa o'zbek nasrida fonostilistik tadqiqotlar uchun yangi ufqlar ochib beradi.

XULOSA. Luqmon Bo'rixonning "Jaziramadagi odamlar" romani shunchaki qog'ozga tushirilgan matn emas, balki sahroning qaynoq nafasi va inson qalbining bo'g'iq sadosi ufurib turgan tirik bir olamdir. Tadqiqotimiz davomida guvoh bo'ldikki, adib so'z tanlashda haqiqiy zargar kabi ish tutgan: u tanlagan har bir tovush, har bir "sh"ning shivirlashi-yu, har bir "qult-qult" etgan tashnalik sadosi kitobxonni bevosita o'sha jazirama cho'l o'rtasiga yetaklab kiradi. Muallif fonostilistik vositalarni shunchaki bezak uchun emas, balki qahramonlarning ichki fojiasini, jamiyatdagi sohtalikning naqadar xunuk jaranglashini ko'rsatish uchun qudratli qurolga aylantirgan.

Asarni tahlil etish jarayonida, Ashur polvonning balandparvoz yolgʻonlari-yu, Abdulla badqovoqning keskin, ammo haqiqatga toʻla ohanglari qulogʻimiz ostida xuddi hayotdagidek aks sado beradi. Luqmon Boʻrixon oʻzbek tilining fonetik imkoniyatlaridan foydalanib, oʻquvchining nafaqat ongiga, balki hissiyotlariga ham taʼsir oʻtkaza olgan. Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, romanning gʻoyaviy magʻzi aynan mana shu tovushlar simfoniyasiga yashiringan. Adib bizga shuni uqtiradiki, inson qanchalik jazirama sharoitda qolmasin, uning qalbidagi haqiqat sadosi har qanday sohta shovqinlardan balandroq va manguroqdir. Bu tadqiqot nafaqat tilshunoslik uchun, balki inson ruhining murakkab qirralarini soʻz ohangi orqali anglash uchun ham muhim poydevor boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boʻrixon L. Jaziramadagi odamlar (roman). – Toshkent: Sharq, 2005.
2. Boʻrixon L. Quyosh hali botmagan. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi NMIU, 2018.
3. Yoʻldoshev Q. Yoniq soʻz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. (Badiiy tahlilga oid manba).
4. Lafasov M. Adabiyotshunoslik metodikasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2010.
5. Mamajonov S. Uslub jilolari. – Toshkent: Adabiyot va sanʼat, 1992. (Fonostilistik tahlil asoslari).
6. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
8. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yoʻllarida. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
9. Kilichev E. Badiiy tasvir vositalari. – Toshkent: Fan, 1997.
10. Sodiqova M. Oʻzbek tili stilistikasi. – Toshkent: Fan, 1982.
11. Abdupattoev M. Fonostilistika va badiiy matn tahlili (oʻquv qoʻllanma). – Fargʻona, 2021.
12. Zokirova M. Badiiy matnning fonostilistik xususiyatlari (ilmiy maqola). // Oʻzbek tili va adabiyoti jurnali. – 2019, 4-son.